

# 1

## Waar is ons kind?

*Vorig jaar verscheen van de hand van ds. M.A. Kempeneers, christelijk gereformeerd predikant te Elburg, een boekje met als titel Waar is ons kind? De schrijver had een persoonlijke aanleiding tot het schrijven van dit boekje. Het verdriet dat erin beschreven wordt, is door hem doorleefd.*

Mij werd gevraagd een bespreking van dit boek te schrijven voor *De Saambinder*. Omdat wij uit eigen ondervin-

ding weten dat het hier gaat om een bijzonder tere zaak, heb ik de opdracht herhaaldelijk voor mij uit geschoven. Aan de ene kant heb ik met het verzoek ingestemd, omdat ik de behoefte gevoelde om een voorzichtige reactie te geven. Graag zou ik bedroefde ouders dit boekje in handen geven, maar er zijn mijns inziens toch wel enkele vragen bij te stellen. Aan de andere kant zag ik er tegenop om aan een bespreking te beginnen omdat het niet mijn bedoeling is

iemands verdriet op welke wijze dan ook te verzwaren.

We vinden in dit boekje geen uitvoerige handreiking over het proces van rouwverwerking. In de inleiding lezen we dat het belangrijkste doel van dit boekje is in te gaan op de vraag naar de eeuwige bestemming van jonggestorven kinderen. De nadruk ligt dus op geestelijke vragen. Ds. Kempeneers heeft daarin als predikant mijns inziens een juiste keuze gemaakt. Ook in het pastoraat moeten we onze grenzen in acht nemen en bepaalde dingen overlaten aan de hulpverlening.

In de eerste plaats ben ik ds. Kempeneers erkentelijk voor het feit dat hij vanuit de praktijk een pastoraal-theologische handreiking geeft ouders en pastores die met dit grote verdriet in aanraking komen. Daar is moed voor nodig, zeker in zijn omstandigheden. Een kind verliezen behoort tot een van de meest ingrijpende dingen die een ouder kan meemaken. Ook voor

ambtsdragers is het niet eenvoudig daarin pastoraal te begeleiden. Een handreiking op dit gebied is dan ook zeer gewenst.

De schrijver geeft in het voorwoord aan dat het hem meerdere keren in het schrijven gehinderd heeft dat woorden als 'verbond' en 'belofte' allerlei associaties oproepen met de strijd tussen 'tweeverbonders' en 'drieverbonders'. Hij hoopt dat de inhoud niet verbonden wordt aan een bepaalde theologie of theorie, maar dat we samen

**Een kind verliezen behoort tot een van de meest ingrijpende dingen die een ouder kan meemaken. Ook voor ambtsdragers is het niet eenvoudig daarin pastoraal te begeleiden.**

proberen te verstaan wat de Schriften, de Dordtse Leerregels en de oudvaders in deze tere zaak bedoelen te zeggen. Hoewel ik met dat laatste volledig instem, denk ik toch dat de conclusies in dit boekje niet losgemaakt kunnen worden van het zicht dat men heeft op het genadeverbond. Wie de mening van de schrijver ten aanzien van het genadeverbond niet deelt, kan hem op den duur toch niet volgen.

In het eerste hoofdstuk gaat de schrijver in op de vraag: Hoe spreekt de Bijbel over jonggestorven kinderen? Eerst staat hij stil bij de plaats van het kind in de Bijbel. Enkele Schriftplaatsen worden genoemd die betrekking hebben op het leven vóór de geboorte: Psalm 139, Job 10, Lukas 1 vers 44, Exodus 21 en Prediker 6. In de conclusie wordt nog verwezen naar Psalm 22 en 51. Omdat het hier gaat over het prenatale leven en de vraag naar de eeuwige bestemming had ik graag nog wat meer aandacht gezien voor Psalm

51 vers 7: 'Zie, ik ben in ongerechtigheid geboren, en in zonde heeft mij mijn moeder ontvangen.' De realiteit van de erfzonde staat immers in direct verband met het antwoord op de vraag naar de eeuwige bestemming. Verder wordt bijvoorbeeld ook in Romeinen 9 gesproken over het prenatale leven. Was het ook niet goed geweest om te verwijzen naar de predestinatie, die zich ook uitstrekt over het ongebooren leven? 'Want als de kinderen nog niet geboren waren, noch iets goeds of kwaads gedaan hadden, opdat het voornemen Gods, dat naar de verkiezing is, vast bleve, niet uit de werken, maar uit den Roepende, zo werd tot haar gezegd: De meerdere zal den mindere dienen. Gelijk geschreven is: Jakob heb Ik liefgehad, en Ezau heb Ik gehaat.' Het gaat in Romeinen 9 over twee kinderen uit gelovige ouders van wie de eeuwige bestemming in Gods vrijmacht reeds was bepaald toen zij nog in de moederschoot verkeerden. Natuurlijk zeg ik daarmee niet dat de schrijver dit ontkent, maar het moet mijns inziens zeker meegenomen worden in de eindconclusie.

In de paragraaf over het jonge kind worden de Schriftplaatsen Job 14, Psalm 143, Psalm 51 en Jesaja 48 genoemd in verband met het zondig-zijn; 1 Korinthe 13:11 en Deuteronomium 1:39 in verband met het klein-zijn. Bij het groot-worden geeft ds. Kempeneers aan dat de Heere het oudere kind, vanaf 13-14 jaar begint aan te spreken op zijn of haar verant-

woordelijkheid. Dan begint de periode waarin een mens verantwoordelijk is *voor* en ook geoordeeld wordt *naar* zijn werken. Ook op bladzijde 52 worden deze uitspraken herhaald: 'Kleine kinderen hebben geen werken, ze worden er althans niet verantwoordelijk voor gehouden. En hoewel ze wel strafwaardig zijn vanwege hun zondige aard, vinden wij nergens in de Schrift expliciete gegevens over de veroordeling van kinderen.' Persoonlijk heb ik moeite met deze krasse uitspraak en vind ik de conclusie op z'n minst onvoorzichtig. Het jongere kind dient door de ouders op de verantwoordelijkheid te worden aangesproken. De Schrift spreekt het kind door de opvoeder en gezagsdrager aan. Als onderwijzer heb ik de jongere kinderen ook altijd gewezen op hun persoonlijke verantwoordelijkheid. In het vijfde gebod worden onze kleine kinderen toch reeds aangesproken? Zij worden toch niet pas na hun 13e jaar hiervoor verantwoordelijk gehouden? Ook zij worden geoordeeld naar hun werken, al ben ik het ermee eens dat de verantwoordelijkheid wel toeneemt naarmate een mens ouder wordt. Ik vraag me ook af hoe zich bovenstaande uitspraken verhouden met de uitspraak op blz. 124: 'Maar een mens heeft ook in de vroegste levensfasen, Christus nodig tot rechtvaardigmaking.'

*(wordt vervolgd)*

Nunspeet,

ds. A. Schot

## Waar is ons kind?

*In de bespreking van het boekje **Waar is ons kind zijn we nog bezig met hoofdstuk 1. Na het gedeelte dat handelt over 'het prenatale leven' en 'het jonge kind' zijn we aangekomen bij 'het verbondskind'.***

Ds. Kempeneers schrijft op blz. 27 dat God eenzijdig Zijn verbond opricht met Abraham en zijn nakomelingen: 'De HEERE schenkt Zich hier in de belofte weg aan Abraham en zijn natuurlijke nakomelingen. En in Zichzelf schenkt de Heere hen ook Zijn Woord en in dat Woord Zijn beloften. Dus uiteindelijk is God Zelf de inhoud van de beloften.' In dit paragraafje (blz. 30, 31) concludeert de schrijver: 'Kinderen die geboren worden uit gelovige ouders behoren uitwendig tot het verbond der genade. In de belofte zijn zij een kind des verbonds en wordt hen vergeving der zonden en het eeuwige leven toegezegd. De Heere heeft hen apart gezet van de wereld en legt beslag op hen met Zijn eisen en beloften.' Wat wordt bedoeld met de woorden: 'en wordt hen vergeving der zonden en het eeuwige leven toegezegd'? Op bladzijde 132 blijkt in dit boekje dat zij in de

belofte reeds vergeving der zonden in Christus hebben. In zijn Woord vooraf heeft de schrijver opgemerkt dat hij hoopte dat de inhoud niet verbonden zou worden aan een bepaalde theologie of theorie, maar dat we samen proberen te verstaan wat de Schriften, de Dordtse Leerregels en de oudvaders in deze tere zaak bedoelen te zeggen. Achter deze uitspraak ligt mijns inziens echter toch wel degelijk een bepaalde kijk op het genadeverbond. Wie niet verbonden wil worden aan een theologie of theorie moet ook geen uitspraken doen die tot een bepaalde theologie behoren.

In het paragraafje over het jonggestorven verbondskind schrijft ds. Kempeneers dat we in de Schrift niet veel gegevens vinden omtrent de eeuwige bestemming van jonggestorven

**'Worden alle jonggestorven kinderen zalig of gaan er ook voor eeuwig verloren?' De Schrift geeft op deze vraag geen direct en expliciet antwoord.**

verbondskinderen. Op blz. 33 merkt hij op: 'Worden alle jonggestorven kinderen zalig of gaan er ook voor eeuwig verloren?' De Schrift geeft op deze vraag geen direct en expliciet antwoord. Nergens kunnen we lezen dat alle kinderen zalig worden. Evenmin staat er zwart op wit beschreven dat er kinderen in de hel zijn.' In zijn conclusie schrijft de Elburgse predikant: 'Al zijn ze strafwaardig vanwege de erfzonde, het verbond mag voor de jonggestorven verbondskinderen als genoegzaam voor hun zaligheid geacht worden.' Natuurlijk ben ik het van harte met de schrijver eens dat het verbond genoegzaam is voor de zaligheid. Het was Davids troost aan het einde van zijn leven: 'Hoewel mijn huis also niet is bij God, nochtans

heeft Hij mij een eeuwig verbond gesteld, dat in alles wel geordineerd en bewaard is; voorzeker is daarin al mijn heil en alle lust, hoewel Hij het nog niet doet uitspruiten.' Wat voor David genoegzaam is, is ook voor een klein kind genoegzaam. Ik zou echter geen enkele Schriftplaats weten die leert dat de jonggestorven kinderen van gelovigen ook daadwerkelijk in het verbond zijn opgenomen en dat zij allen in de weldaden van het verbond delen. Van oudere kinderen weten we dat het niet zo is. Zou het van de jongere kinderen dan wél altijd gelden? Hier past ons voorzichtigheid. De Schrift leert wél dat ook de verkiezing en verwerping zelfs over ongeboren kinderen gaan. Romeinen 9 is daarin duidelijk. Ook over kinde-

ren van gelovige ouders. De Schrift moge dan niet expliciet schrijven over het verloren gaan van jonggestorven kinderen, maar geeft dat ons het recht om de concluderen dat zij dus zalig zijn? Mijns inziens kan deze conclusie niet Schriftuurlijk onderbouwd worden.

Hoofdstuk I eindigt met een paragraaf over 'de Heere Jezus en de kinderen'. Ds. Kempeneers komt tot de conclusie dat kinderen een bijzondere plaats innemen in het hart van de Heere Jezus. Het kind vormt een centraal beeld in Zijn prediking. Kinderen worden als een voorbeeld gebruikt om aan te tonen hoe een mens het Koninkrijk Gods kan binnengaan. Ze worden echter ook als een waarschuwend voorbeeld

gebruikt in Mattheüs 11:6. 'Doch waarbij zal Ik dit geslacht vergelijken? Het is gelijk de kinderkens, die op de markten zitten en hun gezellen toeroepen, en zeggen: Wij hebben u op de fluit gespeeld, en gij hebt niet gedanst; wij hebben u klaagliederen gezongen en gij hebt niet geweend.' Het is inderdaad waar dat de Heere Jezus de kinderen niet afwijst als ze tot Hem gebracht worden. In dat opzicht mogen we zeker stellen dat Hij een bijzonder oog heeft gehad voor het kind. Maar... kinderen zijn niet alleen afhankelijk, hulpbehoevend en nederig. Zij kunnen ook dreinen en lusteloos zijn. Bovendien zullen ook de kinderen voor Gods rechterstoel moeten verschijnen (NGB Art 37): 'En alsdan zullen persoonlijk voor deze grote Rechter verschijnen alle mensen, zowel mannen als vrouwen en kinderen, die van het begin

der wereld af tot het einde toe geweest zullen zijn, gedagvaard zijnde door de stem des archangels en door het geklank der bazuin Gods.' Samenvattend zou ik van het eerste hoofdstuk willen zeggen dat conclusies mijn inziens te gemakkelijk worden getrokken. Ik heb geprobeerd daar wat vragen bij te stellen. Niet om de schrijver daarmee in een kwaad daglicht te plaatsen. Geenszins. Ik begrijp zijn worsteling en de pastorale bedoeling die ds. Kempeneers heeft. Er worden zeker zeer waardevolle dingen in dit hoofdstuk aange-reikt. Maar graag zie ik - ook in gevoelige zaken - het evenwicht bewaard. Ook al maakt dat de pastorale begeleiding in dergelijk verdriet soms niet eenvoudiger.

*(wordt vervolgd)*

Nunspeet,

ds. A. Schot

## Waar is ons kind?

*We zijn in de bespreking van het boekje 'Waar is ons kind?' van ds. M.A. Kempeneers toegekomen aan hoofdstuk 2.*

*Daarin gaat de predikant in op de vraag: 'Wat zeggen de Dordste Leerregels over jonggestorven kinderen?'*

Vanzelfsprekend komen we dan bij Hoofdstuk 1 paragraaf 17, in dit verband een heel bekend artikel. De schrijver geeft een korte uitleg van dit artikel. Hij wijst erop dat het opvalt dat de vaders niet direct over de zaligheid van de kinderen spreken. Ze zeggen niet 'alle verbondskinderen zijn zalig', of 'alle kinderen van godzalige ouders zijn zalig'. Maar ze zeggen: 'Zo moeten de godzalige ouders niet twifelen aan de verkiezing en zaligheid van hun kinderen, die God in hun kindsheid uit dit leven wegneemt'. Op blz. 49 schrijft de Elburgse predikant: 'De vaders spreken zich

hier niet uit over het objectieve feit of alle verbondskinderen zalig zijn of niet, maar over het subjectieve geloof van hun ouders.' Op bladzijde 48 merkt hij op dat volgens de Acta van de Dordtse Synode er een is-gelijkteken geplaatst kan worden tussen gelovige ouders en kerkelijke ouders. Kempeneers voegt daar aan toe: 'Godzalige ouders zijn wedergeboren ouders.' Deze godzalige ouders moeten niet twifelen. En waarom niet? Omdat kinderen der gelovigen heilig zijn, uit kracht van het genadeverbond. Wat ik niet begrijp is dat op bladzijde 47 wordt geschreven dat het in Christus geheiligd zijn niet betekent dat ze inwendig heilig zijn, dat ze bekeerd zijn. 'Heilig' betekent in dit verband: 'apart gezet van de wereld'. Hoe kan die uitwendige heiliging dan de grond zijn voor het geloof van de ouders dat zij niet moeten twifelen aan de zaligheid van hun kinderen?

Ik lees onderaan bladzijde 49: 'De belofte alléén moet voor godzalige ouders genoeg zijn om te geloven dat hun jonggestorven kinderen behouden zijn. Niet wat de mensen ervan zeggen. En ze hoeven ook niet te zoeken naar bijzondere tekenen. Maar de toezegging alléén: Gods genadeverbond alléén.' Hier rijst bij mij de vraag: wélke belofte moet voor ouders genoeg zijn? Blijkbaar deze: 'Hij zegt hen vergeving van zonden en de zaligheid toe.' Ik zou de vraag willen stellen: Is er een Schriftplaats waarin toegezegd wordt dat de weldaden van het genadeverbond zich uitstrekken tot *al* onze kinderen?

**De belofte alléén moet voor godzalige ouders genoeg zijn om te geloven dat hun jonggestorven kinderen behouden zijn. Niet wat de mensen ervan zeggen.**

Zeker heeft God tot Abraham gesproken: 'Ik ben u tot een God en uw zaad na u.' Deze woorden worden in dit verband ook aangehaald. Maar verkregen ál Abrahams nakomelingen daarvan de toepassing? Er is een natuurlijk zaad en een geestelijk zaad. Het strekt mijns inziens dan ook te ver om te zeggen bij dit artikel: 'De belofte van zaligheid komt toch ook jullie kindje toe?' De Heere zegt immers tot Abraham: 'Mijn verbond zal ik met Izak oprichten', terwijl Ismael toch ook een besnedene was. Voor die besnijdenis van Ismael kreeg

Abraham zelfs een uitdrukkelijk bevel.

In de afronding van dit hoofdstuk schrijft Kempeneers in zijn conclusie: 'Als we het artikel en de meningen in de Acta van de Dordtse Synode goed lezen, dan zouden we kunnen concluderen dat voor de meeste oudvaders verbond en verkiezing – voor wat betreft de jonggestorven verbondskinderen – samenvallen. Dat wil dus zeggen dat al die kinderen verkoren en behouden zijn. Strikt logisch gereedeneerd moeten we tot die conclusie komen. Hier voegt de schrijver wel aan toe: 'Echter, de vaders hebben het zó in DL 1-17 niet gezegd. Ze hebben niet logisch willen redeneren over zaken die alleen door het geloof verstaan worden.' Mijn vraag blijft echter: Hoe kunnen we dit onderbouwen uit de Schrift? Waar staat dan dat voor jonggestorven verbondskinderen verbond en verkiezing samenvallen? O, ik misgun het niemand, maar wat geeft ons het recht om deze conclusie te trekken?

In de conclusie op blz. 52, 53 waarschuwt ds. Kempeneers tegen verbondsautomatisme. Blijkbaar ziet hij hier ook een gevaar. 'Van de in leven blijvende verbondskinderen hebben zij (de Dordtse vaders) gezegd dat die het Koninkrijk Gods alleen konden binnengaan door wedergeboorte, geloof en bekering (...) Maar voor de jonggestorven verbondskinderen was de belofte genoeg om te geloven in hun verkiezing en zaligheid.' Is er voor jonggestorven verbondskinderen dan geen wedergeboorte nodig? Ds. Kempeneers zegt: 'De vaders hebben in de belijdenisgeschriften niet meer willen zeggen dan het Woord.' Ik vraag me echter af of de conclusies die uit het artikel getrokken worden wel uit het Woord onderbouwd kunnen worden. Waar staat in de Bijbel dat de belofte genoeg is om te geloven in de verkiezing en zaligheid van deze kinderen? Waar staat de belofte dat de jonggestorvenen zalig zijn? Al wordt in de Schrift niet expliciet gesproken over het verloren gaan van jong gestorven kinderen, geeft dat dan het recht om het tegengestelde te concluderen?

In dit hoofdstuk zou toch ook plaats geweest zijn voor een bespreking van de andere belijdenisgeschriften? Heel aangrijpend is bijvoorbeeld artikel 15 uit de NGB over de erfzonde: 'Wij geloven dat door de ongehoorzaamheid van Adam de erfzonde uitgebreid is geworden over het ganse menselijk geslacht; welke is een ver-

dorvenheid der gehele natuur en een erfelijk gebrek, waarmede de kleine kinderen zelfs besmet zijn in hunner moeders lichaam, en die in den mens allerlei zonden voortbrengt, zijnde in hem als een wortel daarvan; en zij is daarom zo lelijk en gruwelijk voor God, dat zij genoegzaam is om het menselijk geslacht te verdoemen.' Onze vaders hebben ook geleerd dat die erfzonde door de doop 'niet ganselijk tenietgedaan, noch geheel uitgeroeid' is. Er is meer nodig dan de

uitwendige heiliging alleen om van de erfzonde verlost te worden. En zeker, de Heilige Geest kan het bloed van Christus sprengen aan het hart van kleine kinderen. Er zullen er zeker zijn onder de schare die voor de troon is. Maar of dat alle jonggestorven kinderen zijn? Het wordt in de Schrift niet gezegd.

*(wordt vervolgd)*

Nunspeet,

ds. A. Schot

## Waar is ons kind?

*We zijn in de bespreking van het boekje **Waar is ons kind** van ds. M.A. Kempeneers toegekomen aan het derde hoofdstuk: 'Wat zeggen de ouders over jonggestorven kinderen?'*

De schrijver geeft aan dat er in het verleden drie antwoorden zijn gegeven op de vraag 'Waar is ons kind'.

1. Alle kinderen zijn in de hemel;
2. Alleen de verbondskinderen zijn in de hemel;
3. Alleen de uitverkoren kinderen zijn in de hemel.

De opvatting dat álle kinderen in de hemel komen is de opvatting van Pelagius, die de erfzonde ontkende. Ook Arminius leerde dat alle jonggestorven kinderen zalig worden. Verder noemt de schrijver de reformator Zwingli, de Engelse predikant August

Montague Toplady en de voormalige slavenhaler en predikant John Newton. De tweede opvatting, dat alleen verbondskinderen in de hemel zijn, vinden we bij Augustinus, de Rooms-Katholieke Kerk, Luther en Calvijn. De gedachten van Calvijn zijn bepalend geweest voor Ursinus, Gomarus, Polyander, Revius en Wilhelmus à Brakel. Verder worden genoemd Rutherford, Owen en Matthew Henry.

De derde opvatting, dat alleen uitverkoren kinderen in de hemel zijn, geeft niet aan dat in de tweede opvatting de verkiezing geloofwaardig wordt. Bij de tweede opvatting vallen volgens de schrijver verbond en verkiezing voor jonggestorven kinderen samen. In de derde opvatting is dat niet zo. Wel kan de Heere aan Zijn

volk bekend maken door middel van een bijzondere belofte dat er troost is voor de bedroefde ouders. Hier wordt de naam van Smytegelt genoemd. Kempeneers schrijft: 'De achterliggende gedachte van Smytegelts woorden is, dat de beloften van het genadeverbond niet aan ieder verbondskind worden toegezegd. Die zijn alleen voor de uitverkorenen. Verbond en verkiezing vallen samen, maar op zo'n wijze dat dit in het geval van de jonggestorven kinderen niet tot troost leidt, maar tot onzekerheid. Want wanneer weet een bedroefde ouder nu of de beloften ook voor zijn jonggestorven kind golden? Dat kan alleen als de Heere dat persoonlijk en op een bijzondere wijze bekendmaakt.'

Dit laatste standpunt werkt de auteur uit in een apart hoofdstuk. De titel van hoofdstuk 4 luidt: 'Een bijzonder antwoord?' Ds. Kempeneers vindt het moeilijk dit punt aan te snijden omdat het voor velen in de rechterflank van de gereformeerde gezindte welhaast de enige manier lijkt te zijn om tot zekerheid te komen aangaande de zaligheid van jonggestorven kinderen. Ten tweede omdat het om zeer tere ervaringen gaat, die diepe indrukken hebben achtergelaten. Hij geeft aan dat de betrouwbaarheid van de waarheid afhankelijk is van degene die het zegt. Het krijgen van 'waarheden' is zijns inziens niet gevrijwaard van vergissingen. De schrijver geeft daarom een aantal criteria hoe de Heere door Zijn Woord werkt.

1. De Heere zal Zijn eigen Woord geen geweld aandoen;
2. Aan het krijgen van een waarheid gaat in het algemeen een weg vooraf;
3. Het ontbreken van 'waarheden' mag niet negatief uitgelegd worden. Als er 'geen licht' over is, wordt dit niet zelden geïnterpreteerd als een slecht teken;
4. Het ware geloof heeft geen extraordinair karakter. Buitengewone ervaringen zijn niet maatgevend. Het krijgen van 'waarheden' is daarom niet per definitie betrouwbaarder dan het stille geloof in Gods beloften.

Met het laatste punt heb ik moeite. Het ware geloof heeft geen extraordinair karakter, maar het is wel een werk van Gods Geest. Het kan slechts omhelzen wat de Heere schenkt. Welke troost heeft de schrijver voor hen die de beloften van het genadeverbond zonder dat getuigenis des Geestes niet op hun kinderen durven

toepassen? Wat moet precies worden verstaan onder het stille geloof in Gods beloften? Wat kan gezegd worden tot hen die de belofte van het genadeverbond niet als een algemene belofte voor de hele uitwendige gemeente durven lezen? Mogen zulke ouders dan niet uitzien naar een bevestiging door Woord en Geest? Voor zulke mensen is de 'waarheid' echt niet slechts een extra zoals het bij het vierde criterium wordt beschreven. Ik zeg niet dat het ontbreken van een getuigenis erop wijst dat het niet goed zou zijn met het gestorven kind. De Heere kan ook jaren later nog getuigenis geven van Zijn werk. De Heere kan in Zijn wijsheid ook dingen verborgen houden. Hierna gaat de auteur in op het sterfbedgetuigenis van kinderen. Hij roept op het volgende te bedenken:

1. In de Schrift zijn er behalve in het geval van Johannes de Doper geen voorbeelden te vinden waarin expliciet ervaringen van zonde en genade door jonge kinderen worden weergegeven;
2. We moeten oog blijven houden voor het eigene van het kind;
3. De kerk der Reformatie heeft daarom bepaald dat kinderen niet aan

het Heilig Avondmaal kunnen deelnemen. Zij kunnen zich nog niet recht beproeven;

4. Hij wijst op het verschil tussen kinderdoop en volwassendoop. Jonge kinderen worden niet gedoopt vanwege hun getuigenis over God. Bij oudere kinderen is dat anders.

De schrijver ontkent niet dat de Heilige Geest zaligmakende kennis in de kinderharten kan werken, maar moet constateren dat dit niet veel voorkomt. De uitzonderingen mogen niet dermate normatief worden dat het ontbreken van een getuigenis negatief gaat functioneren. Ook hier blijven voor mij vragen liggen. Zou het werk Gods dan niet blijken in de vrucht? Natuurlijk behoeft dat niet altijd in veel woorden te bestaan, maar aan de vruchten kent men toch de boom? Ook de kleine boom wordt toch aan zijn vruchten gekend? De geschiedenis van de kleine Samuël is daarvan zo'n ontroerend voorbeeld. O, laten we de Heere smeken of ook uit de mond van onze kinderen Zijn werk mag blijken.

*(slot volgt)*

Nunspeet,

ds. A. Schot

## Waar is ons kind?

*In hoofdstuk 5 wordt een ingrijpende vraag aan de orde gesteld: 'Wat moeten we tegen ons kind zeggen?' In dit hoofdstuk ligt het accent op de begeleiding van het kind door de ouders. Bij de ouders ligt de eerste verantwoordelijkheid. De auteur van het boek *Waar is ons kind?* gaat in op de vragen: moeten we een kind de waarheid zeggen? Wanneer moeten we het vertellen? Wat moeten we vertellen?*

Dit zijn geen eenvoudige vragen. Ds. Kempeneers wijst erop dat we stervende kinderen kunnen verhinderen om het Koninkrijk Gods binnen te gaan, als we ze niet op Bijbelse wijze kunnen voorbereiden op hun dood. Ouders en pastor mogen geen karikatuur van God schetsen. Als voorbeeld geeft hij 'de lieve God, de strafende God en de willekeurig verkiende God'. Daarna gaat de schrijver in op de reactie van kinderen. Enkele mogelijke reacties zijn 'hulpeloosheid, angst, zwijgen, zondebesef, waarom-vragen, afscheid nemen'. Hij

bespreekt kort de vraag: Waar moet een kind sterven? Iets uitvoeriger wordt ingegaan op de vraag: Hoe moet het stervende kind pastoraal worden begeleid? Enkele aspecten van de pastorale begeleiding aan stervende kinderen zijn 'eenvoudigheid, nabijheid, zwijgen, aanraking, eerlijkheid, schuldbelijdenis en genade'.

### Praktische punten

De daaropvolgende hoofdstukken hebben niet direct betrekking op de vraag: Waar is ons kind? Daarom wil ik er in de bespreking kort over zijn. Bovengenoemde zaken liggen op een ander vlak en zijn veelal ook van een andere orde. Toch is het goed dat de schrijver er niet geheel aan voorbijgaat. Ook praktische zaken kunnen diep ingrijpend zijn. De schrijver gaat in op praktische punten rondom de begrafenis van het kind. We zullen hierin ook rekening moeten houden met de plaatselijke gewoonten en gebruiken. In hoofdstuk 7 gaat ds. Kempeneers in op de vraag: 'Hoe moeten we verder zonder ons kind?'

Hij schrijft over het verdriet van ouders, broertjes en zusjes, grootouders. Verder vraagt hij aandacht voor vergeten rouwsituaties, zoals miskraam. Het is waar dat dit verdriet veelal wordt onderschat. De schrijver laat er geen twijfel over bestaan of een embryo een ziel heeft. 'Al vanaf het moment van de conceptie is het een mensenkind, bezielde en geschapen naar het beeld Gods.' Daarna beschrijft hij reacties van de omgeving zoals hulpverlening, familie, bekenden en de kerk. Inderdaad doen zich hier soms schrijnende situaties voor.

### Waarom?

Het achtste hoofdstuk gaat in op de waarom-vraag: 'Waarom moest dit gebeuren?' Deze vragen dringen zich op om verschillende redenen. Er worden er enkelen genoemd op bladzijde 120. Sommige mensen menen de waarom-vragen te moeten beantwoorden, maar uit hun reactie blijkt dat ze de pijn daarachter niet kennen. Ds. Kempeneers roept pastoren op te luisteren naar wat er ligt achter de vraag. Hij wijst erop dat God in Christus een antwoord heeft gegeven op de waarom-vragen. Wat ik hier toch mis, is het directe verband met de zonde. Hoe duidelijk was die relatie bij het sterven van het kindje van David. En ook al ligt er geen directe zonde aan ten grondslag: 'Op de bodem aller vragen, ligt der wereld zondeschild.' 'Waren er geen zonden, er waren ook geen wonden.' Kan dat niet als antwoord op de waarom-vragen worden

**De schrijver laat er geen twijfel over bestaan of een embryo een ziel heeft. 'Al vanaf het moment van de conceptie is het een mensenkind, bezielde en geschapen naar het beeld Gods.'**

gegeven? Gelukkige ouder die daar iets van gaat doorleven. Het is verder inderdaad waar wat de schrijver opmerkt: 'Christus nodigt mensen tot Zich, die door de zonde en de gevolgen van de zonden vermoeid en belast zijn. Niet om hen antwoord te geven, maar om hen rust te geven voor hun ziel.'

Op bladzijde 123 t/m 128 worden de volgende vragen gesteld: Wanneer eindigt het kind-zijn? Gaan onge-

doopte kinderen verloren? Is er herkenning in de hemel? Hoe kunnen ongeboren kinderen herkend worden? Blijft een kind in de hemel ook een kind? Heeft het kind in de hemel nog herinneringen? Persoonlijk zou ik deze vragen niet direct behandelen in dit hoofdstuk. Ik zie het verband niet met de titel: 'Waarom moest dit gebeuren?'

### **Samenvatting**

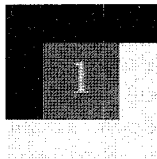
Het laatste hoofdstuk heeft als titel: 'Waar is ons kind?' Hierin wordt een samenvatting gegeven van het voorgaande. Nogmaals worden de drie antwoorden besproken: Alle kinderen worden zalig; alle verbondskinderen worden zalig; alleen uitverkoren kinderen worden zalig. De schrijver spreekt uit dat hij zich het meest voelt aangesproken door het antwoord: 'Alle verbondskinderen worden zalig.' 'Maar...', voegt hij eraan toe: 'niet zonder kanttekeningen. Het gaat in dit antwoord vooral om de grond voor de troost die aan ouders en andere nabestaande geboden kan worden.' Een andere recessent heeft er reeds vragen bij gesteld waarom deze tegenstelling wordt gemaakt. De auteur schrijft verder: 'De eeuwige bestemming van jonggestorven kinderen is een zaak van Gods Raad. En van die Raad wordt in de Bijbel gezegd, dat alleen de geopenbaarde dingen voor ons zijn, maar dat de verborgen dingen voor God zijn. Wij zijn

gehouden aan wat Hij heeft geopenbaard in Zijn Woord. En dat Woord vraagt om geloof. Niet om conclusies', blz. 131. In dit laatste citaat kan ik me voor de volle 100 procent vinden. Juist daarom bekruipt mij bij het lezen van dit boekje toch het gevoel dat de grens der verborgen dingen soms wordt overschreden. De Schrift zwijgt over de zaligheid of rampzaligheid van jonggestorven kinderen. Dat alle kinderen in Christus vergeving der zonden hebben (blz 132) is niet los te maken van een bepaalde verbondsofopvatting. Wie deze verbondsofopvatting niet deelt, kan de troost waarover de schrijver spreekt niet vinden in dit grote verdriet. Het wijzen op de belofte kan deze mensen niet troosten als de Heere de toepassing niet maakt. En daar wil de Heere soms inderdaad een persoonlijk getuigenis voor gebruiken.

Is er geen troost voor ouders van jonggestorven kinderen te verkrijgen? Zeker wel. De Heere kan in deze diepe droefheid hart en mond vervullen met Zijn vreugd. Dat gun ik alle bedroefde ouders van harte. Maar die troost is alleen te verkrijgen door de toepassende bediening van de Heilige Geest. Die toepassing alléén geeft grond voor een onuitsprekelijke troost. Ons past grote voorzichtigheid. Daarom blijven er bij mij persoonlijke en pastorale vragen na het lezen van dit boekje.

Nunspeet,

ds. A. Schot



## Kinderen, welke God in hun kindsheid uit dit leven wegneemt

*In de bespreking van het boekje van ds. Kempeneers Waar is ons kind? zijn verschillende vragen gesteld. Een aantal conclusies die in dit boekje worden getrokken zijn, mijns inziens, niet op grond van de Schrift te onderbouwen. We hebben die bespreking afgerond en gaan dat nu niet herhalen. Maar ik kan me wel voorstellen dat er bij de lezers van De Saambinder, na de uitvoerige recensie, toch een vraag is overgebleven. 'Wat hebben onze vaders dan wèl bedoeld te zeggen in de Dordtse Leerregels, hoofdstuk I, artikel 17?' Heeft ds. Kempeneers dan geen punt als hij in zijn boekje dit artikel als grond ziet voor zijn opvatting dat er hoop mag zijn voor jonggestorven kinderen? In de boekbespreking ben ik op de betekenis van Artikel 17 niet nader ingegaan. Het viel mijns inziens buiten het bestek van een recensie om de eigen gedachten hierover naar voren te brengen. Nu daar toch wel behoefte*

*aan blijkt te bestaan onder onze lezers, lijkt het mij goed om de artikelenreeks nog een vervolg te geven.*

Vooraf moeten we het volgende vaststellen. Artikel 17 van de Dordtse Leerregels maakt deel uit van een veel groter geheel. Het eerste hoofdstuk bevat totaal 18 artikelen die handelen over 'De Goddelijke verkiezing en verwerping'. Het is van belang om het artikel ook in dat grotere verband te lezen. Het staat niet los van hetgeen eerder beleden is aangaande de verkiezing en de verwerping. En dit gehele eerste hoofdstuk maakt ook weer deel uit van een veel groter geheel, namelijk 'De Vijf artikelen', die gericht zijn tegen de opvattingen van de Remonstranten. Voor dat doel zijn de Dordtse Leerregels opgesteld. We moeten die historische achtergrond bij het lezen van een los artikel wel voor ogen blijven houden. De Dordtse Leerregels bevatten geen vol-

ledige dogmatiek. We vinden hier geen systematische beschrijving van al onze geloofsstukken. De artikelen zijn een *reactie* op de dwaalleer van de Remonstranten. Zo heeft ook Artikel 17 die specifieke achtergrond.

De Remonstranten stelden: 'Van kleine kinderen, vóór het gebruik der rede stervende, is geen verkiezing.' Volgens hen worden alle kleine kinderen die in hun jonkheid sterven zalig. Zij ontkenden dat zowel de verkiezing als verwerping zouden gaan over deze jonge kinderen. Er kan bij jong stervende kinderen immers geen sprake zijn van voorgezien geloof of ongelooft. Dus voor de Remonstranten vervalt daarmee de achterliggende grond voor de verkiezing en verwerping. De Contraremonstranten leerden daarentegen wel dat het besluit van de verkiezing en verwerping ook gaat over de jonggestorven kinderen. Dat blijkt duidelijk als we het Besluit van de Dordtse Leerregels lezen. Daaruit blijkt dat de Remonstranten onze gereformeerde vaders wreedheid verweten omdat zij de verkiezing en verwerping leerden. In dat Besluit staat dat volgens de Remonstranten de leer van onze vaders zou inhouden 'dat vele onnozele kinderen der gelovigen van de borsten der moeders worden afgerukt en tiraniglijk in het helse vuur geworpen, alzo dat noch het bloed van Christus baten kan, noch de Doop, noch het gebed der Kerk, bij hun Doop.' Dat zijn aangrijpende woorden, geschreven in een tijd waarin de kindersterfte vele malen groter was dan in de tijd waarin wij leven. Wat hebben onze vaders met betrekking tot dit tere punt scherpe verwijten gekregen! De verkiezingsleer zou een vreselijke leer zijn die ouders wanhopig maakt.

Tegen die opvatting is de Synode in verweer gekomen. Dat er bij kinderen geen sprake zou zijn van de *verkiezing* wordt door de Synode in Artikel 17 weerlegd. Artikel 17 legt de nadruk op de troost der verkiezing. Over de verwerping wordt in dit stuk mijns inziens helemaal geen uitspraak gedaan. Dat moeten we zien tegen de achtergrond van de beschuldiging. Heeft de Synode daarmee dan in Artikel 17 uitgesproken dat alle jongstervende kinderen dus verkoren kinderen zijn? Het is wel al te kort door de bocht om deze conclusie eruit te trekken. Naar ik meen wordt daarmee aan de historische feiten geen recht gedaan. Bovendien ontbreekt ons ook de Schriftuurlijke grond voor een dergelijke conclusie.

De uitspraak dat alle jongstervende kinderen verkoren zouden zijn, is niet waarschijnlijk als we letten op de verschillende reacties van de afgevaardigden die uiteindelijk met de Leerregels zullen hebben ingestemd. Een groot aantal afgevaardigden had zich zeker niet kunnen vinden in een artikel waarin werd gesteld dat alle jonggestorven kinderen gelukzalig zijn. Dat blijkt duidelijk als we de Acta raadplegen van de Synode 1618-1619. Samengevat hebben de afgevaardigden de volgende opvattingen. De Engelse afgevaardigden: 'Sommigen worden aangenomen tot erfgenaam en sommigen worden gehouden voor schuldenaars'. De Zwitserse afgevaardigden: 'Wij hopen van hen het beste'. De Nassausche en Wetteravische afgevaardigden: 'De ouders moeten niet twijfelen' en zij beroepen zich op het verbond en wijzen op de belofte uit Genesis 17 e.a. De Bremense afgevaardigden: 'God heeft dezelve lief, uit datzelfde welbehagen uit hetwelk Hij de volwassenen liefheeft'. De Nederlandse professoren menen wel dat deze kinderen onder de uitverkorenen gerekend mogen worden. De theoloog Sybrandus Lubbertus zegt echter: 'Er is enige verkiezing en verwerping volgens Romeinen 9:7'. Gomarus leert: 'Wij geloven godvruchtiglijk dat zij mede verkoren zijn'. De Utrechtse theologen: 'Zowel verkiezing als verwerping gaan over jonge kinderen'. De Overijsselse afgevaardigden: 'De verkiezing en verwerping heeft ook plaats in de jonge kinderen'. De Drentse theologen: 'Gelovige ouders kunnen een zekere hoop hebben, want de Schrift bevat geen voorbeelden van verwerping'. Al deze

reacties laten ons zien dat uit de inhoud van Artikel 17 niet de conclusie getrokken kan worden 'dat voor de meeste oudvaders verbond en verkiezing – voor wat betreft de jonggestorven verbondskinderen – samenvallen'. In reactie op de eerdergenoemde stelling van de Remonstranten wijst een deel van de afgevaardigden inderdaad op de troost der verkiezing. Maar andere afgevaardigden spreken heel duidelijk zowel van verkiezing als van verwerping, ook bij jonggestorven kinderen

De troost voor bedroefde ouders, die hun kinderen in hun kindsheid uit dit leven zien weggenomen, hebben onze vaders gezocht in het genadeverbond. De opstellers van de Dordtse Leerregels hebben hierbij geen verwijsteksten gezocht om de leer van verkiezing en verwerping te staven. Deze teksten hadden zeker gegeven kunnen worden. Romeinen 9 is overduidelijk. Maar onze vaders kozen wel teksten die erop wijzen dat de troost van het genadeverbond zich ook uitstrekt tot kinderen en niet alleen tot volwassenen. Er zijn ook kinderen in het genadeverbond begrepen. Laat de Remonstranten maar schimpen met hun harde woorden. Hebben onze vaders daarmee uitgesproken dat jongstervende kinderen hoofd voor hoofd in de weldaden van het genadeverbond zullen delen? Die conclusie lijkt mij eveneens te kort door de bocht. Bovendien ontbreekt ons ook hier de Schriftuurlijke grond voor een dergelijke conclusie.

*(slot volgt)*

Nunspeet,

ds. A. Schot

## Kinderen, welke God in hun kindsheid uit dit leven wegneemt

*Blijkbaar hebben onze vaders in Artikel 17 niet met stelligheid willen uitspreken dat alle jong stervende kinderen verkoren zijn.*

*Wel hebben zij godzalige ouders willen bemoedigen tegen de brute beschuldiging van de Remonstranten. Daarom roept de Synode de godzalige ouders toe dat 'zij niet moeten twifelen aan de verkiezing'. Dat is heel pastoraal. Hoe hebben zij dat 'niet twifelen' dan bedoeld?*

Ds. L. Vroegindewey schrijft in *De troost der verkiezing*: 'Zij hebben dat bedoeld in de zin van: geef dit nu in Gods hand. Gij hebt zo met de Heere geworsteld in de zaak van uw kind. Dat mag men toch van een Godzalig ouder veronderstellen. Nu moogt gij voor uw kinderen een bepaalde hoop hebben.' Ook schrijft ds. L. Vroegindewey bij dit artikel: 'Dit betekent niet, dat de Leerregels er Godzalige ouders uit de Schrift zekerheid in kunnen geven. Het is meer een aansporing om te onderstellen, dan een goed gefundeerde stelling.' (...) 'Het is meer een oordeel van de hoop.'

Ook ds. G.H. Kersten leest in Artikel 17 niet dat alle jong gestorven kinderen behouden zijn. Ik citeer uit *In het voetspoor der vaders*: 'Maar Artikel 17 van de Dordtse Leerregels dan? Daar staat toch, dat de gelovigen anders niet hebben te twifelen aan de uitverkiezing en de zaligheid van hun jong gestorven kinderen? Doch dit betekende geenszins, dat onze vaders te Dordt alle jong stervende kinderkens, hoofd voor hoofd, zalig hielden. Zij beleden zowel de verkiezing als de verwerping der kinderkens. Maar tegen de remonstrantse laster, alsof zij alle jong stervende kinderkens verdoemden, hielden zij vol, dat in de hemel ook kinderen zouden zijn, van God verkoren, gelijk blijkt uit het kind van David en van Jerobeam. Maar niet alle kinderen worden zalig, zomin als alle volwassenen, die gedoopt zijn.' Ds. K. de Gier schrijft bij Artikel 17 in zijn verklaring van de Dordtse Leerregels op blz. 67: 'Doch dit wil ook weer niet zeggen, dat alle

jong stervende kinderen zalig worden. Alleen zij die wezenlijk in het genadeverbond begrepen zijn, zullen zalig worden, omdat zij daartoe uitverkoren zijn in Christus.'

Onze vaders spreken over 'godzalige ouders'. Wat zijn godzalige ouders? Ds. K. de Gier schrijft: 'Godzaligen zijn zij die bevindelijk hun doodstaat in Adam hebben leren kennen, hun zonden en schuld hebben beweend, Gods rechtvaardig oordeel hebben leren aanvaarden, hun doodvonnis hebben leren ondertekenen, maar hun behoudenis hebben mogen leren kennen door het geloof in de van de Vader geopenbaarde Christus. Bovendien zijn godzalige ouders zulke ouders die het ernstig met hun kinderen menen, en zo maar zonder goede gronden niet aannemen dat hun kinderen in Christus begrepen zijn. Juist godzalige ouders hebben bevindelijk geleerd, dat hun kinderen van nature in zonde ontvangen en geboren zijn, ook al zijn ze onder de uitwendige bedeling van het genadeverbond geboren. Zij moeten daarom voor God bukken en onvoorwaardelijk

**De Schrift leert zelfs dat kinderen van goddeloze ouders nog zalig kunnen worden. Denk maar aan het kind van Jerobeam en zijn huisvrouw.**

hun kinderen afstaan aan God, Die dood en leven heeft in Zijn hand, gelijk we ook lezen van Aäron in Lev. 10:3.'

Dat onze vaders hier slechts reageren op de Remonstranten en geenszins volledig zijn in hun spreken over jong stervende kinderen moge duidelijk zijn. Er is immers nog wel meer over dit onderwerp te zeggen. De Schrift leert zelfs dat kinderen van goddeloze ouders nog zalig kunnen worden. Denk maar aan het kind van Jerobeam en zijn huisvrouw. Hun

kind Abia werd ernstig ziek, maar de profeet mocht zeggen dat er in dit kind 'wat goeds voor de HEERE, de God Israëls' gevonden werd. O, wat blinkt hier de troost der verkiezing! Gelukkig hangt de verwerkelijking van de verkiezing niet af van het geloof van de ouders. God volvoert Zijn welbehagen tot behoud van dit kind.

Mogelijk wil iemand nog wijzen op de ruime uitspraken van Wilhelmus à Brakel in de *Redelijke Godsdienst*. Hij schrijft: 'Alle kinderen der bondgenoten, hetzij bekeerd of onbekeerd, hetzij voor of na het ontvangen van de Doop, in hun jonkheid stervende, moeten gehouden worden zalig te zijn, uit kracht van het Verbond Gods, in hetwelk zij geboren zijn, en alzo te zijn kinderen des verbonds; zijn de ouders onbekeerd en trouweloos in het verbond, dat is op hun eigen rekening, de zoon zal niet dragen de misdaad des vaders; zo heeft men ze ook voor ware bondgenoten en kinderen te houden als ze opwassen, totdat ze metterdaad vertonen, dat ze trouweloos in het verbond zijn en aan de belofte geen deel hebben.' Hoeveel respect wij ook voor deze oudvader hebben, toch kunnen we hem hierin niet volgen. Deze uitspraak van à Brakel overtuigt mij niet. Dat moeten we eerlijk onderkennen. De Heilige Schrift blijft immers het enige richtsnoer. Zulke dingen komen wel vaker voor. Onze waardering voor ds. Th. van de Groe is echt niet minder, maar wanneer hij in de behandeling van Zondag 26 en 27 van onze Catechismus tendeert in de richting van de veronderstelde wedergeboorte, moeten we in dit opzicht ook afstand nemen van iemand die ons dierbaar is. Zo ook hier. Deze distantie vraagt onze belijdenis zelfs. Leest u maar de Nederlandse Geloofsbelijdenis artikel 7: 'Men mag ook gener mensen schriften, hoe heilig zij geweest zijn, gelijkstellen met de Goddelijke Schriften'. Ook onze Dordtse vaders bedoelen deze houding wanneer zij in het Besluit op de Dordtse Leerregels opmerken dat we de leer der kerk niet moeten 'samenrapen uit private of bijzondere uitspraken van sommigen, zo oude als nieuwe leraren... maar uit de openbare belijdenissen der Kerken zelf en uit deze verklaring der rechtzinnige leer, die met eendrachtige overeenstemming van allen en een ieder lid der gehele synode bevestigd is'. We stellen vast dat Brakel hier verder gaat dan onze Dordtse vaders en dat wij hem daarom in

deze opvatting niet kunnen en mogen volgen.

Ten slotte, het artikel begint met de woorden: 'Nademaal wij van de wil Gods uit Zijn Woord moeten oordelen...'. Dat zijn woorden uit mijn hart gegrepen. Uit het Woord valt nergens te oordelen dat alle jong stervende kinderen verkoren zijn. Uit het Woord valt ook niet te oordelen dat verkiezing en verbond voor jong stervende kinderen samenvallen. De Schrift leert juist met het voorbeeld van Jakob en Ezaü dat de verkiezing en verwerping ook over jonge kinderen gaat. Het gevaar bestaat dat degenen die voorzichtig met deze dingen willen omgaan van wreedheid worden beschuldigd. Dit hebben de Remonstranten onze vaders ook gedaan op een niet mis te verstane wijze. Hun aantijgingen waren echter misplaatst en ongegrond. Ook vandaag kunnen de reacties zo bitter scherp zijn als het

over deze zaak gaat. We begeren echter van harte en ootmoedig te buigen voor Gods Woord in de wetenschap dat God niet onrechtvaardig is. 'Gelijk geschreven is: Jakob heb Ik liefgehad, en Ezaü heb Ik gehaat. Wat zullen wij dan zeggen? Is er onrechtvaardigheid bij God? Dat zij verre.'

Ik las bij één van onze predikanten: 'Als ons het licht ontbreekt over de eeuwige bestemming van de kleine die wij moesten afstaan aan de dood, is het altijd het beste om te vragen of de Heere ons genade wil geven om het in Zijn hand over te geven, daar de verborgen dingen toch alleen voor de Heere onze God zijn. De genade om stil te berusten in Gods beleid, is ook door Christus verworven voor rechteloze zondaren en nog bij de Heere te verkrijgen. Dan schrijven we Hem niets ongerijmds toe.'

Nunspeet,

ds. A. Schot